

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

H. Osman'ın Sahâbe Tarafından Eleştirilen Bazı Siyasî Düşünce ve Politikaları

Some of the Political Thoughts and Policies of Osman Criticized by the Companions

Emine Tuğba ÖZ

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve
Sanatları Bölümü,
tugbaoz44.tbz@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-6976-5309.

Cilt / Issue: 1(2), 177-199

Geliş Tarihi: 16.07.2021

Kabul Tarihi: 30.08.2021

Atıf: Öz, Emine Tuğba. "Hz. Osman'ın Sahâbe Tarafından Eleştirilen Bazı Siyasî Düşünce ve Politikaları". *İLSAM Akademi Dergisi* 1/2 (Eylül 2021), 177-199.

Dipnot: Emine Tuğba Öz, "Hz. Osman'ın Sahâbe Tarafından Eleştirilen Bazı Siyasî Düşünce ve Politikaları", *İLSAM Akademi Dergisi* 1/2(Eylül 2021), Sayfa.

ÖZ

Halife Hz. Osman'ın bazı konulardaki siyasî anlayışı ve bu anlayışın beraberinde getirdiği kimi dinî, siyasî, sosyal ve iktisadî icraatları sahâbe tarafından eleştirilmiştir. Söz konusu icraatların başında onun ileri gelen bazı sahâbilere yönelik kırıcı muamelesi, kabilesine mensup çok sayıda insanı vali olarak ataması, akrabalarına beytülmalden daha fazla vermesi, dinî hayata dair bazı tasarrufları ve devlet kaynaklı yanlışlıkların düzeltilmesi için istenilen inisiyatif kullanmaması gelmektedir. Makalemizde sahabe tarafından Hz. Osman'a yöneltilen bazı eleştiriler ve bu eleştiriler bağlamında Hz. Osman'ın siyaset anlayışı üzerinde durulmaktadır. Çalışmada şu tespitler yapılmıştır: Hz. Osman'ın sahâbeye davranış şekli, yönetime ehil olmayan akrabalarını vali olarak ataması ve atamalarda kabileler arası dengeleri göz önünde bulundurmaması şeklindeki anlayış ve uygulamaları sahâbiler tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilen politikalar, Hz. Osman'ın siyaset anlayışının doğal bir sonucu idi. Onun siyaset anlayışı ise büyük oranda yumuşak davranma, akrabalarının toplumca meşru görülmemeyen kimi taleplerine hayır diyememe, devlet yönetiminde kabilesini belirleyici kılma, sağlıklı bir istişare mekanizması oluşturmama, sahâbilerin uyarılarını dikkate almama ve kabileler arası dengeleri gözetmeme gibi düşünce ve ilkelere dayanıyordu. Hz. Osman'ın söz konusu uygulamaları ise hem onun ölümüne neden olmuş hem de kendisinden sonraki siyasî tartışmalara zemin hazırlamıştır.

Anahtar kelimeler: Hz. Osman, Sahâbe, Yönetim, Kabile, Ümeyyeoğulları.

ABSTRACT

Caliph Osman's political understanding on some issues and some of his religious, political, social, and economic practices brought by this understanding were criticized by the companions. At the beginning of these practices are his offensive treatment of some notable companions, his appointment of many

people belonging to his tribe as governor, his giving more to his relatives from Beytulmal, some of his dispositions regarding religious life, and his failure to use the desired initiative to correct state-based wrongdoings. In our article, some of the criticisms directed to Osman, and in the context of these criticisms, Osman's understanding of politics is emphasized. The following findings were made in the study: Osman's way of behavior toward companions, his appointment of his relatives who are not capable of administration as governors and his understanding and practices of not taking into account the balances between the tribes in appointments were criticized by the companions. Criticized policies were a natural result of Osman's understanding of politics. His understanding of politics is to a large extent, was based on ideas and principles such as to act softly, not being able to say no to some of his relatives' demands that are not seen as legitimate by the society, making the tribe decisive in the state administration, failure to establish a healthy consultation mechanism, ignoring the warnings of the companions and disregard for tribal balances. Osman's practices both caused his death and laid the groundwork for the political debates that followed him.

Keywords: Osman, Companions, Management, Tribe, Banu Umayyad.

EXTENDED ABSTRACT

The third caliph, Hz. Osman took over the caliphate from Hz. Omar as a result of the council. We can examine Hz. Osman's twelve-year caliphate in two periods. The first is the period of calm, which includes the first six years of his caliphate and is similar to the period of the previous caliphs, and the second is the period of unrest, which covers the last six years of his caliphate. The main reason for making this distinction is that there were some problems in the second period of the mentioned companion's administration. These events should not be thought of as unique to that period, as some of them can also be considered as a reflection of what happened before to the next period. It can be said that the decisions he made in the administration caused some problems in the future. Hz. Osman had to take some decisions in the administration due to his duty and he was putting his decisions into practice. Some of these practices were welcomed and accepted, some of them caused harsh discussions and some criticisms were directed at him in the context of his actions.

Some of Hz. Osman's attitudes towards the companions caused his exposure to criticisms. During his caliphate, some of his practices were inconsistent with both the time of the Hz. Prophet and the first two caliphs before him. This inconsistency caused problems in management. For example; sending Abu Zer el-Gifârî, one of the companions, to Rebecca, just as his punishing

the companions such as Ammâr b. Yâsir, Abdullah b. Mes'ûd by beating them. Also, the appointment of his incompetent relatives to the governorships is the most important issue that bothers the companions. Hz. Osman's actions, both in some religious matters and in the administration, were not liked by the public, and this discontent brought along unstoppable problems in the future. Even, these events paved the way for Hz. Osman's death.

During the pilgrimage season, Hz. Osman should pray two rak'ats in Arafat and Mina as an expeditioner, but he prayed four rak'ats each, just like the resident people. The first issue that Muslims talked about against him was this behavior. He started a second adhan reading practice on Friday so that those who came from afar could hear it in 30 Hijri. As it can be understood, the caliph started such practices in religious matters by ijtehad.

The tension between the caliph and İbn Mes'ûd was caused by the fact that Hz. Osman prepared an official mus'haf and sent it to other cities and asked them to remove the pages that existed in the companions. Caliph Osman ordered Ammâr b. Yâsir and İbn Mes'ûd to give the copies they had, and when his word was not listened to, he took a stand against them. In this regard, the caliph was exposed to criticisms by companions. In this regard, the caliph was exposed to criticisms by companions.

Abu Zer, criticized Muawiya, the governor of Damascus and Hz. Osman's relative, for spending too much. In addition, Abu Zer, who saw that the society was very prosperous, did not turn a blind eye to this situation as a person who lived in troubles and difficulties during the Hz. Prophet's time. The fact that people are financially extravagant and not meticulous in religious matters has caused him to criticize society. The public, who were disturbed by this, reported the situation to the caliph and Hz. Osman sent Abu Zer to Rebeze with his own accord. When exile punishment was given to Abu Zer, some companions such as Abdurrahman b. Avf and Ali b. Ebî Tâlib were disturbed by what was done to him, they criticized Hz. Osman and expressed this in later times.

One of the criticisms directed to Caliph Hz. Osman is about the beating of Ammâr b. Yâsir, the companion. The Muslims did not like Hz. Osman's helping his relatives from Bayt al-mal and donating valuables to them. Ammar was also a companion who expressed this and criticized the caliph on this issue.

The fact that Hz. Osman's abolishing the exile punishment given to his uncle Hakem b. Ebi'l- 'Âs during his own caliphate period was one of the criticisms directed to him in the following times. El-Hakem was sent to Taif by the Hz. Prophet as punishment, this exile was continued by the first two caliphs, this

punishment was abolished when Hz. Osman became the head of state. Presenting such criticism to Hz. Osman is due to the desire to criticize his politics because the caliph was not criticized after the abolition of the exile punishment, later on, some criticisms were directed at him by taking a stand against him.

During his caliphate duty, Hz. Osman made some actions regarding the governors and sometimes made changes by dismissing the governors and replacing them with new ones. The fact that the caliph could not bring competent administrators to replace the governors he had dismissed in these changes, and that he was a relative of the governors he appointed, caused opposition to him. Perhaps the most important of the companions' criticisms against him was this issue. The main issue criticized about the governors appointed by Hz. Osman was not kinship, the issue was that the behaviors and performances of the administrators were not liked by the public. His dismissing the administrators whom the public was pleased with and appointing his relatives who were not competent in the job caused a negative attitude towards Hz. Osman's management approach. With his appointment of his relatives to the governorships, a period of unstoppable events began in the future.

Hz. Osman prioritized his relatives in financial allocation and reserved the surplus of the property for them. Unlike the administration of the two caliphs before him, he supported his family from Bayt al-mal and was therefore criticized by the companions such as Hz. Ali and Abdurrahman b. Avf. It can be said that Hz. Osman's distribution of state revenues to his relatives did not produce positive results. Maybe the caliph may have helped with good intentions, but as can be understood from the objections of other companions, this behavior reduces the prestige of the head of state. If the aid was made to those in need and to the whole public, undesirable situations would have been prevented. The attitude of the companions on this issue is to fight against injustice. It would not be wrong to find this attitude correct.

All of what happened was due to Hz. Osman's understanding of politics. All these and similar negative developments first laid the groundwork for Hz. Osman's death and then for political conflicts.

GİRİŞ

Hz. Osman (644-656) Raşit halifelerin üçüncüsü olup ikinci halife olan Hz. Ömer'den (634-644) sonra şûra sonucu halifeliği devralmıştır. Onun on iki yıllık halifeliğini iki dönemde inceleyebiliriz. Birincisi halifeliğinin ilk altı yılını içine alan “Sükûnet Dönemi” ikincisi halifeliğinin son altı yılını kapsayan “Karışıklık Dönemi”dir.¹ Bu ayrımın yapılmasının temel sebebi, sözü edilen sahâbînin yönetiminin ikinci döneminde birtakım problemlerin yaşanmasındandır. Bu olayları o döneme has düşünmemek gerekir ki bazıları daha önce yaşananların sonraki döneme yansıması olarak da değerlendirilebilir. Kısaca toplumsal karmaşalar patlama anlarında meydana gelmezler, bunların bir hazırlık dönemi vardır.² Denilebilir ki Hz. Osman'ın yönetimde aldığı kararlar -siyasî düşüncelerinden hareketle uyguladığı politikaları- ilerleyen zamanlarda bazı problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Hz. Ömer'in hilafetinden sonra Hz. Osman, görevi gereği yönetimde bazı kararlar alması gerekiyordu ve aldığı kararları da uygulamaya geçiriyordu. Bu uygulamaların bazıları olumlu karşılanmış ve kabul edilmiş bazıları ise sert tartışmalara sebep olmuştur ve icraatları bağlamında ona birtakım eleştiriler yöneltilmiştir. Bu çalışma, ona yöneltilen olumsuz eleştirileri ele almaktadır.

Hz. Osman'ın sahâbeye karşı bazı tavırları onlar tarafından eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur. Mesela; sahâbîlerden Ebû Zer el-Gıfârî'yi (ö. 32/653) Rebeze'ye göndermesi, Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-653) gibi sahâbîleri de dövdürerek cezalandırması gibi. Ayrıca valiliklere işin ehli olmayan akrabalarını ataması sahâbenin rahatsız olduğu en önemli konudur. Hz. Osman'ın gerek dini bazı konulardaki gerekse yönetimdeki icraatları halkın hoşuna gitmemiş ve bu hoşnutsuzluk ileride önu kesilemez problemleri beraberinde getirmiştir. Hatta bu olaylar Hz. Osman'ın ölümüne zemin hazırlamıştır.

Konu bağlamında şu sorular üzerinde durulacaktır; Hz. Osman'ın sahâbeye tavrı ile yumuşak huylu oluşu arasında bir bağ var mıdır? Akrabalarını göreve getirmesi yumuşak huylu oluşundan mı kaynaklanmaktadır? Hz. Osman'ın kişiliği halifelik için engel teşkil eder mi? Onun siyaset anlayışı yönetimini olumsuz etkilemiş midir? Dini konularda yapmış olduğu içtihatlarda haklılık payı var mıdır? Hz. Osman'ın sahâbeye ilişkisinde haklılık derecesi nedir?

¹ Adem Apak, “Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 0/4 (Temmuz-Aralık 2005), 157.

² Abdulazîz ed-Dûrî, *İlk Dönem İslam Tarihi -Bir Önsöz-*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 103.

Makalede konu genel olarak Şu çerçevede değerlendirilecektir; Öncelikle her başlık altında Hz. Osman'a yöneltilen eleştiriler ele alınıp ardından sunulan eleştiriler kim tarafından sunulmuş, Hz. Osman'ın icraatları karşısında tepkiler nasıl olmuş, Hz. Osman bu tepkiler karşısında nasıl tavır takınmış bu konular üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Bu makale Hz. Osman'ın yöneticiliğini, sahâbîlerin siyasete bakış açılarını ve bu konudaki tavırlarını göstermesi bakımından önemlidir. Makalede, tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılarak içerik analizi yapılacaktır. İslam Tarihi'nin ilk kaynaklarından ve modern kaynaklardan yararlanılarak konu ele alınacaktır.

1. HZ. OSMAN'A YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Hz. Osman sahâbîler tarafından birçok konuda eleştirilmiştir. Onun halifeliği döneminde bazı uygulamaları hem Hz. Peygamber dönemiyle hem de kendisinden önceki ilk iki halife dönemiyle uyuşmuyordu. Bu uyuşmazlık yönetimde problemlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. İleride başlıklar halinde değinilecek olan eleştiriler konusunda dini bazı uygulamalarına örnek verilecek olursa;

Hz. Osman hac mevsiminde Arafat ve Mina'da seferi olarak yani namazı iki rekât kılması gerekirken mukîm kimseler gibi dörder rekât kılmıştır. Müslümanların onun aleyhinde konuştukları ilk konu bu davranışı olmuştur.³ O, cuma günü uzaktan gelenlerin işitebilmeleri için ikinci bir ezan okuma uygulamasını başlatmıştır.⁴

Yukarıda örnekleri verilen konular içtihat meselesi olup her müçtehit kendi içtihadını kendisi uygular diğer müçtehitler amel etmek zorunda değildir. Nitekim sonraki dönemlerde de uygulanmamıştır.⁵ Ayrıca Hz. Ömer daha köklü değişiklikler yapmıştır. Hz. Osman da Hz. Ömer gibi müçtehit, âlim idi. O halde bu konuda onun eleştirilmesi Hz. Osman'ın kişiliğinden çok siyasi otoritesinin zayıf olmasından, yönetiminin beğenilmemesinden ve artık yönetimde bulunmaması gerektiğinden kaynaklanıyordu.⁶

Eleştirilerin bir kısmı da Hz. Osman'ın akrabalarına yönelik tutumuyla ilgilidir.

³ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, çev. Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 3/108-109.

⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/121; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, nşr. S.D.F. Goitein (Kudüs: At The University Press, 1936), 6/150.

⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1966), 1/442.

⁶ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Dâru Hicr, 1998), 7/169.

1.1. Devlet Görevlerine Akrabalarını Getirmesi

Hz. Osman, halifelik görevinde valilerle ilgili birtakım icraatlarda bulunmuş ve bazen valileri görevden alarak yerine yenilerini getirmek suretiyle değişiklikler yapmıştır. Halifenin bu değişikliklerde görevden aldığı valiler yerine ehil idareciler getirememesi ve atadığı valilerin akrabası olması ona karşı cephe alınmasına sebep olmuştur. Sahâbenin ona karşı eleştirilerinin en önemlisi de belki bu konu olmuştur.⁷

Halifenin görevi gereği vali atama ve azletme kendi sorumluluğunda olan bir durumdur. Fakat halk tarafından bu durum eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Kendisinden önceki halifeler de valilerde değişiklik yapmış ama Hz. Osman'ın yaptığı değişiklikler daha çok tartışılmıştır. Böyle olmasının asıl sebebi onun vali atamasındaki farklı tutumu sebebiyledir.⁸

Hz. Osman'ın atama uygulaması Hz. Peygamber ve önceki halifelerin icraatlarıyla uyuşmuyordu. Hz. Peygamber, Ebu Bekir (632-634) ve Ömer asabiyet anlayışının önüne geçmek için önemli görevlere kendi akrabalarını getirmemişlerdir. Hz. Osman ise tam tersi bir uygulama yaparak akrabalarını vilayetlere vali olarak atamış ve Hz. Ömer döneminde Müslümanların öncülerinin oluşturduğu istişare kurumunu Emevilerin aile teşkilatına dönüştürmüştür.⁹ Hz. Osman yönetimi rahat kontrol edebilmek için valilik kurumuna kendi akrabalarını atamıştır denilebilir.¹⁰ Halifenin gerçekleştirdiği bu uygulama o dönemde Ümeyyeoğullarının gücünün artmasına, halkın ise yönetimden uzaklaşmasına sebep olmuştur.¹¹

Hz. Osman'ın, kendisinden önceki halife Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine görevde bıraktığı Sa'd b. Ebî Vakkas ve Kûfelilerin baskısıyla zorunlu olarak atadığı Ebû Mûsâ el-Eşârî (ö. 42/662-63) dışındaki valilerin hepsi akrabalarından olmuştur. Akrabaları dışında valilerini en küçük bir hatası sebebiyle görevden alırken akrabalarını hataları sebebiyle görevden almamıştır.¹²

⁷ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 82.

⁸ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992), 165.

⁹ Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Naşirun, 2011), 1/44; Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı-Osman Eskicioğlu (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1970), 42.

¹⁰ İsmail Yiğit, "Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/439-440.

¹¹ Halis Demir, "Meşruiyet Açısından Hz. Osman'ın Öldürülmesinin İncelenmesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11 (?), 2008), 86.

¹² Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yedireven Yayınları, 2004), 145-146.

Hız. Osman, Hız. Ömer'in göreve getirdiği valileri ilk başlarda azletmemiş ilerleyen zamanlarda yavaş yavaş valileri görevden alıp yerine akrabalarını göreve getirmiştir.¹³ Halifeliliğinin üçüncü yılında Sa'd b. Ebî Vakkas'ı Kûfe valiliği görevinden alarak yerine akrabası Velid b. Ukbe'yi atamıştır.¹⁴

Kûfelilerin Hız. Osman'ı bu vali hakkında eleştirmelerinin sebebi valinin sarhoş halde namaz kıldırmasıdır. Velid'in sabah namazını dört rekât kıldırıdıktan sonra cemaate dönüp artırayım mı şeklinde soru sorması onun sarhoşken namaz kıldırıdığı yönünde şikâyetlere sebep olmuştur.¹⁵ Halife soruna aldıriş etmediği için konu Hız. Ali'ye iletilmiş ve Hız. Ali halifeye giderek Velid'in suçlu olduğunu ve cezalandırılması gerektiğini söylemiş. Halife, onun uyarılarını dikkate alarak valiyi azledip yanına getirilmesini emretmiştir. Araştırmalar sonucu cezalandırılması gerektiğine ulaşılmış ve halife Velid'e kırbaç cezası uygulanmıştır.¹⁶

Velid b. Ukbe görev yaptığı beş yıl içinde hiç kimse tarafından şikâyet edilmemiştir. Ancak o, içki zaafı sebebiyle halk tarafından kabul edilmemiş ve valilik görevinden beceriksizliği nedeniyle değil dinî gerekçelerle uzaklaştırılmıştır.¹⁷

Hız. Osman halifeliliğinin beşinci yılında Ebû Mûsâ el-Eşâri'yi Basra valiliğinden azlederek yerine yakını Abdullah b. Âmir'e (ö. 59/679) görevi vermiştir.¹⁸ Önceden hiçbir siyasi görevi olmayan İbn Âmir'in Basra'ya vali olarak atanmasını Hız. Ali, Talha ve Zübeyr eleştirmişler ve halifeye, Ömer'in kendisine Benu Ümeyye ve Ebu Muayt ailesini insanların omzuna yüklememesini vasiyet ettiğini hatırlatarak tepkilerini ortaya koymuşlar, fakat halife onlara cevap vermemiştir.¹⁹

Halife vali değişikliğini devam ettirmiş, Amr b. el-Âs'tan (ö. 43/664) Mısır valiliği görevini alarak sütkardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i (ö. 36/656-

¹³ Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târîh*, thk. Bâki b. Hâlit (Beirut: Daru'l Fikr, 1993), 1/222.

¹⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, 3/87; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Beirut: Dâru Süveydân, 1984), 4/422.

¹⁵ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 5/32-33.

¹⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, thk. Taha Muhammed ez-Zeyni, (Kahire: Müessesetu'r-Risâle, 1967), 1/36-37; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 5/33-35.

¹⁷ Adem Apak, *Hız. Osman Dönemi Devlet Siyaseti* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 101.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. İhsan Abbas (Beirut: Dâru's-Sâdır, 1978), 5/44-45; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 4/264; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İsti'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, nşr. Âdil Ahmet Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 3/951; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/153-154.

¹⁹ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 5/36.

57) atamıştır.²⁰ Sa'd, Hz. Peygamber döneminde Müslüman olunca Medine'de bir müddet vahiy kâtipliği yapmıştır. Sonra aynı dönemde Mekke'ye kaçıp dinden dönerek İslam dini aleyhine konuşmaya başlamış ve Mekke fethinde af dışında tutulan kişilerden biri olmuştur. Hz. Osman'ın Hz. Peygamberden onu affetmesini istemesi üzerine tekrar İslam'a giren Sa'd'ı, Hz. Peygamber affetmiştir. Bu yaşananları bilen sahâbe Amr'ın yerine Abdullah'ın atanmasını kabul edememiş ve Hz. Osman'ı bu konuda eleştirmiştir.²¹ Vali bölge halkıyla uyum ve anlaşmada problemler yaşamış ve zamanla istenmeyen olaylara neden olmuştur.²² Valinin görevden alınması için halifeye başvuran Mısırlılar Hz. Osman'dan olumlu cevap alamamışlar ve durumu Hz. Aişe'ye bildirmişlerdir. Hz. Aişe ise valiyi görevden almayan Hz. Osman'ı sert bir şekilde eleştirmiştir.²³ Genellikle bölgede valilerin değişmesi üzerine problemler yaşansa da halkın değişen sosyal yaşam düzeyleri ve ilişkilerdeki bozulma, problemleri olayların yaşanmasına asıl sebep diyebiliriz.²⁴

Hz. Osman sadece Şam valisi olan Muaviye'yi görevden almamıştır. Bunun sebebi Hz. Ömer zamanından itibaren görev yapan Muaviye'nin halifenin akrabası yani Ümeyyeoğulları'ndan olması idi. Ayrıca yöneticilik konusunda başarılı olması, onun görevinden azledilmemesine sebep olmuştur. Halife, Muaviye'yi görevden almamakla kalmamış, birçok vilayeti de onun yönettiği topraklara dâhil etmiştir.²⁵

Kûfelilerin şikâyeti üzerine daha önce atadığı Velid b. Ukbe'den görevi almış akrabalarından Said b. el-As'ı (ö. 59/679) atamıştır.²⁶ Bu atamalar bize göstermektedir ki devletin bütün yönetim kadroları Ümeyyeoğulları'nın kontrolüne geçmiştir. Yönetimin bir kabilenin eline geçmesiyle resmi değilse de fiili saltanata girilmiş ve yönetim tamamen değişmiştir.²⁷ Hz. Osman belki de en çok yönetimde meydana gelen değişiklikler konusunda sahabe tarafından eleştirilmiş hatta Hz. Aişe, Hz. Osman'ı Hak'tan uzaklaşmakla suçlayıp onu

²⁰ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2010), 2/164; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 4/256-257; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, 3/94; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/51.

²¹ Belazûri, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/38.

²² Adem Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, 95-121.

²³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/152; Ethem Ruhi Fığlalı, *İmam Ali* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 63-64.

²⁴ M. Bahauddin Varol, "Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İstem Dergisi*, 3/6 (Aralık 2005), 208.

²⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 4/289.

²⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/37; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/164-165; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* 4/277-278.

²⁷ Apak, "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasi Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 159.

istifaya davet etmiş ve herkesin ayaklandığı bir dönemde Mekke'ye gitmiştir. Bu da müminlerin annesinin dahi halifeye olan muhalefetini göstermektedir.²⁸

Hız. Osman'ın halifeliği yıllarında gerçekleşen valileri görevlerinden alıp yerlerine akrabalarını atama hadisesi, Hız. Osman döneminin itiraz edilen konularından ilki olarak nitelendirilebilir. Çünkü eski valinin görevine, önemli bir sebeple değil de adı geçen halifenin isteğiyle son veriliyordu.²⁹ Bu da Hız. Osman'ın sosyal adalet anlayışından uzaklaştığını göstermektedir. Hız. Osman'ın İslam'a zorla giren ve kendilerinden hoşnut olunmayan akrabası olan Ümeyyeoğullarını yönetime getirmesi ve her şeyde onları öncelemesi en önemli hatası olarak değerlendirilebilir.³⁰

Hız. Osman'ın atadığı valiler hakkında eleştirilen asıl konu akrabalık olmamış, mesele yöneticilerin davranışlarının ve icraatlarının halk tarafından beğenilmemesi olmuştur. Halkın memnun olduğu yöneticileri görevden alıp yerine işin ehli olmayan akrabalarını ataması Hız. Osman'ın yönetim anlayışı hakkında olumsuz bir tavır takınılmasına sebebiyet vermiştir. Onun valiliklere akrabalarını atamasıyla ileride önü kesilemez olayların yaşanacağı bir dönem başlamıştır.

1.2. Devlet Gelirlerinden Akrabalarına Dağıtması

Hız. Osman, mali tahsiste akrabalarını öncelemiş ve malın fazlasını onlar için ayırmıştır. Bir rivayete göre o, kendisinden önceki iki halifenin yönetiminden farklı olarak ailesine beytülmalden destekte bulunmuş ve bu yüzden Hız. Ali ve Abdurrahman b. Avf gibi sahâbiler tarafından eleştirilmiştir.³¹

Hız. Osman'ın devlet gelirlerinden kendilerine maaş verdiği akrabalarından bazıları şunlardır; damadı Abdullah b. Hâlid'e 4.000 dinar civarı, damadının akrabalarına da 100.000 dirhem, diğer damadı Hâris b. Mervân b. Hakem'e 3.000 dinar³² vermiştir. Diğer taraftan Talha b. Ubeydullah'a 200.000 dirhem,³³ Zübeyr b. Avvâm'a 600.000 dirhem,³⁴ Saîd b. el-Âs'a 100.000 dirhem³⁵ ve

²⁸ Mustafa Özkan, "Siyasal Sosyal Gelişmeler Karşısında Hız. Aişe'nin Duruşu Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi*, 45/1 (Mart 2009), 61.

²⁹ Murat Akarsu, *Hız. Osman ve Hilâfeti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 66.

³⁰ Siddık Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 41.

³¹ Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 5/25.

³² Muhammed İbrahim, *es-Siyâsetü'l-maliye li-Osman b. Afvân* (Kahire: y.y., 1986), 108.

³³ Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 5/7.

³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/107; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Numeyrî el-Basrî, *Târihu'l-Medîneti'l-münevver*, thk. Ali Muhammed Denrel-Yâsin Sadüddîn Beyân (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 3/1021.

³⁵ Muhammed İbrahim, *es-Siyâsetü'l-maliye li-Osman b. Afvân*, 108.

Muhammed b. Ebî Huzeyfe'ye de 1.100 dinar³⁶ vermiştir.

Halife Hz. Osman, Kuzey Afrika fetihlerinden elde edilen ganimetin beşte birini amcasının oğlu Mervan'a vermiştir. Mervan'ın ganimetten almış olduğu payın yüz bin veya iki yüz bin dirhem olduğu söylenmektedir.³⁷ Ya'kûbî'den aktarılan bir rivayete göre ise Hz. Osman kızını Mervan'la evlendirmiş daha sonra da ona Kuzey Afrika ganimetlerinin beşte birini vermiştir.³⁸ Bâkılânî olayın doğru olmadığını dile getirmiş. Onun, Allah için malını harcadığını, canını İslam yolunda tükettiğini ve temiz kişiliğiyle Allah'tan korkan birisi olduğunu³⁹ söyleyerek Hz. Osman'ı savunmuştur.

Hz. Osman, akrabalarına yaptığı yardımlar içerisinde özellikle Said b. Âs için verdiği yüz bin dirhem sebebiyle bazı sahabiler tarafından eleştirilmiştir. Özellikle bu konu ile ilgili olarak Hz. Ali, Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656), Hz. Osman'ı eleştirmişler ve ona niçin yakınlarına devlet gelirlerinden dağıttığını sormuşlardır. Hz. Osman yardım yaptığı kişilerin kendi akrabası olduğunu ve bununla sıla-i rahim görevini yerine getirdiğini söylemiştir. Kendisinden önceki halifelerin de akrabalarının olduğunu fakat onların bu şekilde hareket etmediği hatırlatıldığında Hz. Osman, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'in akrabalarını bu konuda gözetmediğini fakat kendisinin gözetmediğini belirtmiştir. Bu konuşmanın ardından orada bulunanlar, Ebû Bekir ve Ömer'in siyasetini kendilerine göre Osman'ın siyasetinden daha iyi olduğuna dair yemin etmişlerdir.⁴⁰

Hz. Osman'ın bazı toprakları dağıttığı doğru olmakla birlikte bunu hiçbir gelir elde etmeyerek değil haraç vergisi almak şartıyla yaptığı belirtilmektedir. Bazı kimselere dağıtılan topraklar, özel mülk değil de hazineye kazanç sağlamak amacıyla belirli bir ücret karşılığında kiralanmıştır. Bunun ardından topraklardan kazanılan gelir yükselmiştir. Hz. Osman'ın yaptığı yardımların çoğunun bu kazançtan karşılandığı söylenmektedir.⁴¹

Hz. Osman'ın devlet gelirlerinden akrabalarına dağıtmasının pek de olumlu sonuçlar doğurmadığı söylenebilir. Belki halife iyi niyetiyle yardım yapmış

³⁶ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîneti'l-münevvere*, 3/1023.

³⁷ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdırabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el'İkdi'l-ferîd*, thk. Muhammed Said Uryan (Kahire: Dâru'l Fikr, 1940), 4/283; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 5/27-28.

³⁸ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/166.

³⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *Temhîdü'l-evâ'il ve telhîsü'd-delâ'il*, thk. İmaduddîn Ahmed Haydar (Beirut: Müessesü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1414/1993), 539.

⁴⁰ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 5/28.

⁴¹ Ali b. Muhammed b. Habîb Ebi'l Hasan Maverdi, *el-Ahkamu's-sultaniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976), 217.

olabilir ama diğer sahâbîlerin itirazlarından da anlaşılacağı üzere bu davranış devlet başkanının saygınlığını azaltmaktadır. Yapılan yardımlar ihtiyacı olanlara ve bütün halka yapılmış olsaydı istenmeyen durumların önüne geçilmiş olunacaktı. Sahâbenin bu konudaki tavrı haksızlığa karşı mücadele etmektir. Bu tavrı doğru bulmak yanlış olmayacaktır. Nitekim bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yaptığınız ticaret bundan ayrıdır...”⁴² Ayetten de anlaşılacağı üzere devlet malı bütün halka aittir ve halkın rızası olmadan belli kişilere tahsis etmek yöneticinin haksızlık yaptığını gösterir.

Eleştirilerin bir kısmı da Hz. Osman’ın sahâbeye yönelik tutumuyla ilgilidir. Bunları şu şekilde ele almak mümkündür:

1.3. Ebû Zer el-Gıfârî’nin Rebeze’ye Sürülmesi

Gıfâr kabilesinden olan Ebû Zer,⁴³ Şam valisi ve Hz. Osman’ın akrabası olan Muaviye’yi gereğinden fazla harcama yaptığı için eleştirmiştir. Muaviye’nin (ö. 60/680) bir fetih sonrası ganimetin dağıtım sırasında ganimete Allah’ın malı demesi üzerine o, Müslümanların malı denmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Çünkü Muaviye’nin dediği gibi düşünülürse vali istediği gibi Allah adına malı harcayabilecekti ama Ebû Zer’in dediği gibi düşünülürse vali keyfine göre Müslümanlara ait bir malı harcayamayacaktı.⁴⁴

Ebû Zer Müslümanların mala tamah etmeleri, bol bol altın biriktirmelerine karşı her gittiği yerde “...Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenler var ya, işte onları acıklı bir azap ile müjdele! O gün (bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, yanları ve sırtları bunlarla dağlanacak: “işte bu kendiniz için biriktirip yığdıklarınız! Haydi biriktirip istiflediğiniz şeyleri (n acısını) tadın!” (denilecek).”⁴⁵ ayetini okumuş ve bir nevi onlara karşı olduğunu göstermiştir. Ayrıca toplumun fazla refah içerisinde olduğunu gören Ebû Zer, Hz. Peygamber döneminde sıkıntı ve zorluklar içerisinde yaşayan bir kişi olarak bu duruma göz yumamamıştır. İnsanların maddî olarak savurganlığı ve dinî konularda titiz olmamaları onun toplumu eleştirmesine sebep olmuştur.

⁴² *Feyzû'l Furkân Kur'an-ı Kerim ve Tefsirli Mealî*, çev. Hasan Tahsin Feyizli (İstanbul: Server Yayınları, 2017), Nisa 4/29.

⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/165; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Muhammed İbrâhîm Benna-Muhammed Ahmed Aşur (Kahire: y.y., 1970), 1/343; Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. 'Âdil Ahmed Âbdülmevcûd- 'Alî Muhammed Mu'avvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 6/85.

⁴⁴ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülük*, 4/283-284.

⁴⁵ Tevbe 9/34-35.

Bundan rahatsız olan halk, durumu halifeye bildirmiş ve Hz. Osman da Ebû Zer'i Medine'ye çağırmıştır.⁴⁶

Ebû Zer, Medine'de halife ile konuşmuş, ona da bu konudaki düşüncelerini söylemiştir. Halife Hz. Osman ona kendisine düşen görevi yapabileceğini, Müslümanları da iktisatlı davranmaya ve gayret çaba göstermeye çağıracağını belirtmiştir. Ayrıca takva sahibi olma ve zühd konusunda onları zorlayamayacağını⁴⁷ dile getirmiştir. Ancak Ebû Zer, halifenin Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan Tuleka ile çalıştığını, halkın arazilerini gasp ettiğini, küçük yaşta henüz olgunluk çağına ulaşmayan kişileri yönetime getirdiğini söyleyerek onu eleştirmiştir.⁴⁸ Sonuçta Hz. Osman, Ebû Zer'i Medine bölgesinden Rebeze'ye göndermiştir.⁴⁹

Ebû Zer'e sürgün cezası verilmesi üzerine Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652) ve Ali b. Ebî Tâlib (656-661) gibi bazı sahâbiler, ona yapılanlardan rahatsızlık duymuşlar, Hz. Osman'ı eleştirmişler ve bunu ilerleyen zamanlarda da dile getirmişlerdir.⁵⁰

Ebû Zer'in ortaya koyduğu tepki; dünya malına tamah eden, israf içinde olan insanlara yönelik bir tepkidir ve sadece devlet yönetiminde bulunanlara yönelik bir tepki değildir. Tepkisinin özellikle Muaviye ve Ümeyyeoğulları'na olması, onların israf eden, aza tamah etmeyen ve mallarını hak yiyerek toplayan kişilerden olmalarındandır.⁵¹ Ebu Zer'in asıl isteği Hz. Peygamberin hayatını, yaşayış tarzını Müslümanların da hayatlarına geçirdiklerini görmektir.⁵²

Ebû Zer'in, Hz. Osman tarafından sürgün edilmediği kendi isteğiyle Rebeze'ye gittiğini aktaran rivayetler de vardır. Bir rivayete göre; Gıfâr kabilesinden birkaç grup bazı zamanlar çadır kurup Rebeze'de oturlardı; Ebû Zer'in kendisi de Hz. Peygamber döneminde zekât develerini burada güderdi. Hz. Osman, sakin olması ve burada Ebû Zer'in yakınlarının bulunması gibi sebeplerle, onun yerleşmesi için bu bölgeyi seçmişti.⁵³ İbn Sa'd, Ebû Zerr'in Rebeze'ye kendi isteğiyle gittiğini aktarmaktadır. Rivayete göre; Zeyd b. Vehb bir gün Rebeze'ye

⁴⁶ Abdullah Aydınlı, "Ebû Zer el-Gıfârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/267.

⁴⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, 3/120.

⁴⁸ Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 5/52.

⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 5/52; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/172.

⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 5/54.

⁵¹ Ahmet Güzel, "Muâviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Gıfârî", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3/12 (Kış 2013), 49.

⁵² İsrâfil Balcı, "Bir Yalnız Sahabi Ebû Zer El-Gıfârî", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (? 1998), 365.

⁵³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, 3/115; Abdullah Aydınlı, "Ebû Zer el-Gıfârî", 10/267.

uğrar ve Ebû Zer'e neden burada bulunduğunu sorar. Ebû Zer şöyle cevap verir:

“Şam'da bulunduğum sırada Muaviye ile altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlarla ilgili ayetin nüzul sebebi konusunda ihtilafa düştüm. Muaviye bu ayetin ehl-i kitap hakkında indiğini söylüyordu. Ben ise hem onların hem de bizim hakkımızda indiğini söylüyordum. Durum böyle olunca Muaviye beni Osman'a şikâyet etti. Osman da bana Medine'ye gelmemi emretti. Medine'ye girdiğimde insanlar daha önce beni hiç görmemiş gibi etrafıma toplandı. Durumu Osman'a anlattım. O da bana 'Eğer istersen yakında bir yere yerleşebilirsin.' dedi. Onun talimatı üzerine buraya geldim. Şayet başımızda Habeşli birisi olsaydı onu da dinler ve itaat ederdim.”⁵⁴

Bu gibi rivayetler Ebû Zer'in Rebeze'ye kendi isteği ile mi gittiği yoksa halife tarafından mı gönderildiği konusunda ihtilafların yaşandığını göstermektedir. Bunun yanında sahâbenin konu hakkında Hz. Osman'a yaptığı eleştiri de dikkat çekici olup aktarılan rivayetler incelendiğinde Ebû Zer'in zorla gönderilmediği kanaatine varılmaktadır.

1.4. Ammâr b. Yâsir'in Dövdürülmesi

Halife Hz. Osman'a yöneltilen eleştirilerden biri de sahâbeden Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi ile ilgilidir. Hz. Osman Kur'an'da yer alan ganimet taksimi ayetine⁵⁵ uymayıp beytülmalden akrabalarına yardımda bulunması ve onlara değerli eşyalar bağışlaması Müslümanların hoşuna gitmiyordu. Mesela; damadı Abdullah b. Hâlid'e 4.000 dinar civarı, damadının akrabalarına da 100.000 dirhem, diğer damadı Hâris b. Mervân b. Hakem'e 3.000 dinar vermiştir.⁵⁶ Ammâr da bu hoşnutsuzluğu dile getiren ve konu hakkında halifeyi eleştiren bir sahâbî olmuştur.

İlerleyen zamanlarda Ammâr b. Yâsir, Osman'ı eleştirenlere, halifeden şikâyetçi oldukları konuları yazarak kendisine vermelerini istemiş ve bu yazıyla onun yanına gideceğini belirtmiştir. Eleştirenlerin şikâyetinde buldukları durumlar yazılarak ona verilmiş ve Ammâr halifeye giderek kendisine karşı kaba konuşmuştur. Hz. Osman da onun kendisine söylediklerine dayanamayıp onu dövdürmüştür. Ammâr akşama kadar baygın kalmış, ayılınca Mekkeli müşriklerden çektiği eziyeti hatırlatarak Allah'a hamd etmiş ve bunun Allah yolunda çektiği ilk

⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/226-227.

⁵⁵ Bkz. "... ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a peygambere, yakınlarla, yetimlere yoksullara ve yolda kalmışlara aittir..." Enfâl 8/41.

⁵⁶ İbrahim, *es-Siyâsetü'l-maliye li-Osman b. Afvân*, 108.

eziyet olmadığını⁵⁷ belirtmiştir.

Ammâr b. Yâsir'in dövülmesini eleştiren Hz. Aişe (ö. 58-678), Hz. Peygamber'in elbisesini göstermiş, Hz. Peygamberin elbisesi eskimeden onun sünnetini ne kadar çabuk bıraktıklarını belirterek tepki vermiştir. Halife daha sonra Ammâr'ın Medine'yi terk etmesini emretmiş. Ammâr, halifenin sözünü dinleyerek şehirden ayrıldığı sırada, olayı öğrenen Hz. Ali, Hz. Osman'a gitmiş ona; Allah'tan korkması gerektiğini, Ebû Zer'i kastederek Müslümanlardan iyi bir kişiyi sürdüğünü ve onun helak olduğunu belirterek sıranın Ammâr b. Yâsir de mi olduğunu söylemiştir. Hz. Osman da bu tepki üzerine Hz. Ali'nin sürülmeyi Ammâr'dan daha fazla hak ettiğini sert bir tavırla dile getirmiştir. Hz. Ali de ona karşılık sürmesini söylemiştir. Sonra Müslümanlar, ses çıkaran ve eleştirenleri sürgüne göndermekle bir sonuç elde edemeyeceği hususunda halifeyi uyarışlar ve o da Ammâr'ı Medine dışına çıkarmaktan vazgeçmiştir.⁵⁸

Bâkılânî, Ammâr'a uygulanan cezanın sorumlusu olarak Hz. Osman'ın suçlanamayacağını dikkat çekici bir şekilde dile getirir:

“Eğer imamın tedibi, yola getirmesi kişinin telefne neden olursa imam, bundan dolayı günahkâr olmaz ve hal edilmeyi hak etmez. Dövmesi batıl da olsa, isabetli de olsa bu, haddi aşmaktan ve aşırılıktan alıkoymak, tedip etmek ve engellemek içindir. Bunda Osman'ın yaptığı doğru, Ammâr'ın yaptığı ise yanlıştır.”⁵⁹

Görüldüğü gibi adı geçen sahâbînin dövdürülmesi konusunda halifeye hak veren olduğu gibi halifeyi haksız bulan da mevcuttur. Şunu belirtmekte fayda var: gerekçesi ne olursa olsun haksız yere bir fiilde bulunmak neredeyse her toplumda iyi karşılanmamıştır. Hz. Osman döneminde halifenin bu konuda eleştirilmesinin sebebi de sahâbîlerin Ammâr b. Yâsir'e yapılanları haksız fiil olarak değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır.

1.5. Abdullah b. Mes'ûd'un Dövdürülmesi

İlk Müslümanlardan olan Abdullah b. Mes'ûd,⁶⁰ bilinen ve ilmine saygı duyulan bir sahâbî olmuştur. Haksızlıklara göz yumamayan sahâbî, halife Hz. Osman'a birtakım eleştiriler yöneltmiştir. Hz. Osman ve Abdullah b. Mes'ûd arasında çıkan bir tartışmaya göre halife ona kötü sözler söyleyerek hakaret etmiş, İbn Mes'ûd da halifenin katılmadığı seferden bahsedip kendisinin böyle

⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/54-55.

⁵⁸ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 5/55.

⁵⁹ Bâkılânî, *Temhîdü'l-evâ'il ve telhîsü'd-delâ'il*, 530-531.

⁶⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/385; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 2/369.

biri olmadığını ve Hz. Peygamber'in Bedir'de ve Rıdvan biatında arkadaşı olduğunu belirtmiştir. İbn Mes'ûd'a yapılanlar üzerine Hz. Aişe Osman'ı, Hz. Peygamber'in arkadaşına çirkin sözler söylediği için eleştirse de halifenin köleleri tarafından İbn Mes'ûd dövülmüş ve kaburga kemiği kırılmıştır. Hz. Ali halifeye, Hz. Peygamberin arkadaşına Velid b. Ukbe'nin (ö. 61/680-681) sözüne dayanarak mı bunu yaptığını söylemiş halife de ona, Velid'e uyararak yapmadığını ancak Zübeyd b. es-Salt el-Kindî'yi Kufe tarafına gönderdiğini, onun kendisine İbn Mes'ûd'un 'Osman'ın kanı helaldir' şeklinde söylediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, doğrusunu araştırmadan Zübeyd'e göre mi onu cezalandırdığını söyleyerek Hz. Osman'a sert çıkmıştır.⁶¹

İbn Mes'ûd'un Hz. Osman'a bir eleştirisi de Sa'd b. Ebi Vakkas'tan (ö. 55/675) Kufe valiliğini alarak yerine Velid b. Ukbe'yi ataması olmuştur. İbn Mes'ûd, Sad'a kırgın olmasına rağmen, kendilerinden sonra insanlar salaha mı, yoksa fesada mı uğradığını söyleyerek bu atamayı eleştirmiş, Sa'd gibi birinin bırakılıp Velid'in getirilmesine şaşırmıştır.⁶²

Hz. Osman'ın resmî bir mushaf hazırlayıp diğer şehirlere ileterek sahâbede mevcut olan sahifeleri ortadan kaldırmalarını istemiş olması, halife ve İbn Mes'ûd arasındaki gerginliğin en önemli sebebidir.⁶³ Halife Osman, Ammâr b. Yâsir ve İbn Mes'ûd'dan ellerindeki nüshaları vermelerini emretmiş, sözü dinlenmeyince onlara cephe almıştır. Hz. Aişe bunu duyunca halifeye görevi bırakmasını söylemiştir. Halifenin, Hz. Aişe'nin tavırlarından hoşlanmadığı aktarılır.⁶⁴

İbn Mes'ûd'un halifeye yönelttiği eleştirilerden biri de maaşının kesilmesi olayıdır. Kur'an'ın çoğaltılmasının ardından Hz. Osman ile Abdullah b. Mes'ûd arasında tartışmalar olmuş, İbn Mes'ûd elindeki mushafı halifeye vermemiş bunun üzerine üç yıl onun maaşı kesilmiştir.⁶⁵ Halifenin maaşları kesme politikası ona karşı bir muhalefetin oluşmasına sebep olmuştur.⁶⁶ Hz. Osman bu yaptığına pişman olsa gerek ki İbn Mes'ûd'u vefatından önce ziyaret ederek verilmeyen maaşlarının hepsini kendisine vermek istemiş o ise ihtiyacı varken vermediğini, artık ihtiyacının kalmadığını ve öleceğini söyleyerek bu teklifi kabul etmemiş ve ailesine vefat ettiğinde cenaze namazını halifenin kırdırmamasını vasiyet

⁶¹ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 5/36-37.

⁶² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, 3/88.

⁶³ Adnan Demircan, "Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkîlânî'nin Cevapları", *İstem Dergisi* 4/8 (Aralık 2006), 12-13.

⁶⁴ Mustafa Fayda, "Aişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/203.

⁶⁵ İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîneti'l-münevvere*, 2/1049.

⁶⁶ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*, 109.

etmiştir.⁶⁷

Denilebilir ki sahâbenin dövdürülmesi yöneticiye yakışmayan bir tavır olmakla birlikte Hz. Osman'ın tedip amaçlı dahi olsa sırf kendisini eleştirdikleri için sahâbeye karşı tavır alması düşünülemeyecek, şaşılacak ve kabul edilemeyecek bir durumdur. Bu konuda şu soru akla gelmektedir; Hz. Osman'ın yumuşak huylu oluşu, karşı gelememesi sadece akrabaları için geçerli bir durum mudur? Böyle düşünülecek olursa ya Hz. Osman toplumun tamamına hitap eden bir yönetici değildir ya da o, sahâbenin dövülmesinden sorumlu değildir.

1.6. Hakem b. Ebi'l- 'Âs'ın Sürgün Cezasının Kaldırılması

Hz. Osman'ın amcası Hakem b. Ebi'l- 'Âs'a (ö. 31/651) verilen sürgün cezasını kendi halifeliği döneminde kaldırması, ilerleyen vakitlerde ona yöneltilen eleştirilerden biri olmuştur. el-Hakem, Hz. Peygamber tarafından ceza olarak Taif'e gönderilmiş, ilk iki halife tarafından bu sürgün devam ettirilmiş, Hz. Osman devlet başkanı olunca bu ceza kaldırılmıştır.⁶⁸

Bâkılânî, olayla ilgili söylenenlerin doğru olmadığını ifade etmektedir. İnsanların bir kısmı el-Hakem'in, Hz. Peygamberden izin alarak gittiğini, orada kötürüm kalarak ihtiyarladığını söylemektedir. Bazıları sürgünün sebebinin ne olduğunu bilmiyorlar, diğer bazıları el-Hakem'in Hz. Peygamberin yürümesiyle alay ettiği için gönderildiğini, sahâbenin bir bölümü ise Peygamberi namazda taklit ettiğini söylüyorlardı. Bâkılânî bunların safsata olduğunu söylüyor. Başka bir rivayette, Osman'ın Ebû Bekir ve Ömer'e, Peygamberden amcasının geri dönmesini istediğini ve onun da onayladığını söylemiştir. Onlar, sözüne şahit getirmesini istemiş fakat şahit bulamamış halife olduğunda Peygamberin emrettiğini uyguladığı aktarılır.⁶⁹ Hz. Osman'ın icraatı, Hz. Peygamberin uygulamasından yüz çevirme olarak anlaşılması, olayın siyasallaştırılmasından ileri gelmektedir.⁷⁰

Denilebilir ki Hz. Osman'a bu tarz bir eleştiri sunulması onun siyasetinin eleştirilmek istenmesi ve daha hangi konuda halifeyi eleştirebiliriz tartışmalarının sonucunda çıkan zorlama bir eleştiridir. Çünkü halife sürgün cezasının kaldırılması akabinde eleştirilmemiş, ilerleyen zamanlarda ona karşı cephe alınması üzerine birtakım eleştiriler yöneltilmiştir. Ayrıca halifenin kişiliği tüm bu eleştirilere olanak vermiştir denilebilir.

⁶⁷ Belâzürî, *Ensâbu'l- ešrâf*, 5/39-40.

⁶⁸ Selman Başaran, "Hakem b. Ebû'l-Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/175-176.

⁶⁹ Bâkılânî, *Temhîdi'l-evâil ve telhîsi'd delâil*, 535-536.

⁷⁰ Demircan, "Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkılânî'nin Cevapları", 14.

1.7. Ubeydullah b. Ömer'in Yargılanması

Ebû Lu'lue'nin Hz. Ömer'i yaralaması üzerine Ubeydullah b. Ömer (ö. 37/657), birlikte hareket ettikleri düşüncesiyle Hüzmûzân'ı⁷¹ ve Cufeyne'yi öldürmüştür.⁷² Ömer'in oğlu Ubeydullah, Hüzmûzân Müslüman olduğu için cezalandırılması gerekiyordu. Sorunun çözümü halife olunca Hz. Osman'a kalmıştır.⁷³

Yargılanma sorunu sahâbe arasında tartışma konusu yapılmış bazı sahâbiler Ubeydullah'ın kısas edilmesini önermiş diğerleri ise babasının ardından ölümü kabileler arası iç çatışmaya dönüşeceğini düşünmüş ve diyet karşılığı serbest bırakılmasını önermişlerdir. Yani sahâbe bu konuda farklı görüşlere sahipti ve birbirlerine zıt düşüyorlardı. Kısas uygulanması gerektiğini düşünen Hz. Ali de fikirlerini halifeye beyan etmiştir. Hz. Osman içtihatla Ubeydullah'ın, öldürdüğü kimsenin ailesine diyet ödemesine karar vermiştir.⁷⁴

Hz. Osman, onun yargılanması meselesinde Hz. Ali'nin müdahalesiyle karşılaşmıştır. Hz. Ali, Ubeydullah'ın affedilmesine sinirlenerek cezasını çekmesi gerektiğini söylemiş ve yaptığı içtihattan ötürü halifeye itiraz etmiştir. Eline güç geçtiği takdirde, onun için kısas uygulayacağını söylemiştir.⁷⁵ Halife suça yönelik değil de şahsa yönelik infaz kararıyla “affedici, merhametli halife”, “yumuşak halife” görünümüne bürünmüştür.⁷⁶

Hz. Osman'a bu konuda yöneltilen eleştirilerin doğru olmadığı söylenebilir. Çünkü o, bu işi sahâbeye danışmak suretiyle yapmıştır yani çoğunluğun kararına göre hareket etmiştir. Hz. Ali istediği için kısas etseydi o zaman çoğunluğun görüşü önemsenmeyecekti. Belki de daha fazla kaos ortamı oluşacaktı.

SONUÇ

On iki yıl halifelik yapan Hz. Osman Raşit Halifeler içerisinde en uzun süre yönetimde kalan halifedir. Onun yöneticiliğinin ilk altı yılı Hz. Peygamber ve ilk iki halife dönemiyle benzerlik gösterebilir, son altı yılı dinî ve siyasî tartışma ve çekişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Hz. Osman döneminde

⁷¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, 4/243; Osman Çetin, “Hüzmûzân-ı Fârisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/498.

⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/148.

⁷³ Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, 2/163-164.

⁷⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât* (Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 1430/2009), 315-316; Ahmet Çelebi, *Örnek Halifeler Devri (Dönemi)*, trc. Hasan Fehmi Ulus (İstanbul: Seriyeye Kitapları, 1997), 55.

⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/17.

⁷⁶ Fatih Topaloğlu, “Hz. Ali'nin Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri”, *Hz. Ali Sempozyum Bildirileri*, ed. Rıza Savaş (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009), 307.

Müslümanların coğrafyası oldukça büyümüş ve eskiden beri devam etmekte olan Roma-Sasani kavgası, Arap kabilecilik kültürü, Bedevî kültürünün devlet geleneğini bünyesinde taşıyamaması gibi bir sürü sorun Medine'ye taşınmıştır. Böyle bir ortamda meydana gelen tartışma ve çekişmeler ise büyük oranda halifenin siyaset anlayışı ve politikalarından kaynaklanmıştır. Örneğin onun ileri gelen bazı sahâbîlere yönelik tutumu, sahâbe tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Ebû Zer'in Rebeze'ye sürülmesi ve Abdullah b. Mes'ûd ile Ammâr b. Yâsir'in dövdürülmesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca Hz. Osman'ın dini konularda yapmış olduğu içtihatlarda bir müçtehit olarak haklılık payı olsa da insanlar tarafından eleştirilmesinin ardında siyasî otorite zayıflığı yatmaktadır.

Hz. Osman'ın, devlet kaynaklı yanlış icraatları eleştirenleri cezalandırması, Ubeydullah b. Ömer'in yargılanma şekli ve sonucu, vali atamalarında akrabalarını öncelemesi, devlet yönetiminde toplumca seilmeyen isimleri belirleyici kılmaları gibi uygulamaları da sahâbe tarafından eleştirilmiştir. Vali atamaları konusunda ona yöneltilen eleştiriler kuşkusuz ilk sırada yer almıştır. Aynı zamanda yumuşak huyluluğu ve otoriter davranmaması, yönetimin akrabaları tarafından istismarını beraberinde getirmiştir. Bu da kabileler arası rekabete zemin hazırlamıştır. Tüm bu ve benzeri olumsuz gelişmeler önce Hz. Osman'ın ölümüne daha sonra ise siyasî çekişmelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Burada; yöneticilerin istişareye açık olmaları, meşru özgürlüklere saygı duymaları, gerektiği yerde inisiyatif almaları, akrabalarını yönetimden uzak tutmaları, görevlendirmelerde liyâkatı/ehliyeti ölçü almaları, hata yapan yöneticileri azledebilmeleri ve ülkedeki tüm farklı kesimlere eşit mesafede durmaları gerektiği gerçeği görülmektedir. Bu anlayışa sahip olunmadığı takdirde toplumda büyük bir kargaşanın beraberinde getirdiği önü kesilemez olayların yaşanacağı, haksız olduğu düşünülen Hz. Osman'ın ölümüyle sonuçlanan bir iktidar döneminden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akarsu, Murat. *Hz. Osman ve Hilâfeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.

Akbulut, Ahmet. *Sahabe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992.

Apak, Adem. "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî

Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 0/4 (Temmuz-Aralık 2005), 155-170.

Apak, Adem. *H. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Aydınlı, Abdullah. “Ebû Zer el-Gıfârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/266-268. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 H. Osman*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 5. Basım, 2018.

Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Temhîdü'l-evâ'il ve telhîsü'd-delâ'il*. thk. İmaduddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1414/1993.

Balcı, İsrâfil. “Bir Yalnız Sahabi Ebû Zer El-Gıfârî”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (? 1998), 351-386.

Başaran, Selman. “Hakem b. Ebu'l-As”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbu'l-eşrâf*. nşr. S.D.F. Goitein. 5 Cilt. Kudüs: At The University Press, 1936.

Çelebi, Ahmet. *Örnek Halifeler Devri*. çev. Hasan Fehmi Ulus. İstanbul: Seriyeye Kitapları, 1997.

Çetin, Osman. “Hürmüzân-ı Fârisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/498. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Demir, Halis. “Meşruyet Açısından H. Osman'ın Öldürülmesinin İncelenmesi”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (? 2008), 77-119.

Demircan, Adnan. “Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkılânî'nin Cevapları”. *İstem Dergisi* 4/8 (Aralık 2006), 9-20.

Dûrî, Abdulazîz. *İlk Dönem İslam Tarihi -Bir Önsöz-*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.

Ebû Zehra, Muhammed. *İslâmda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*. çev. Ethem Ruhi Fırlalı-Osman Eskicioğlu. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1970.

Fayda, Mustafa. “Aişe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/201-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Feyzû'l Furkân Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsirli Meali. çev. Hasan Tahsin Feyizli. İstanbul: Server Yayınları, 7. Basım, 2017.

Fırlalı, Ethem Ruhi. *İmam Ali.* Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.

Güzel, Ahmet. “Muâviye ve Hz. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Ğıfârî”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3/12 (Kış 2013), 43-68.

Hayyât, Ebû Amr b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. *et-Târih.* thk. Bâki b. Hâlit, 1 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 1993.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb.* nşr. Adil Ahmet Abdülmevcud Ali Muhammed Muavvaz. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. *el'İkdü'l-ferîd.* thk. Muhammed Said Uryan. 7 Cilt. Kahire: Dâru'l Fikr, 1940.

İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe.* thk. Âdil Ahmed Âbdülmevcûd- 'Alî Muhammed Mu'avvad. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî. *el-Bidâye ve'n-nihâye.* nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Hicr, 1998.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse.* thk. Taha Muhammed ez-Zeyni. 2 Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1967.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ.* nşr. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1978.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî. *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere.* thk. Ali Muhammed Denrel-Yâsin Sâdüddîn Beyân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh Tercümesi.* çev. Ahmet Ağırakça. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe.* thk. Muhammed İbrâhim Benna-

Muhammed Ahmed Aşur. Kahire: y.y., 1970.

İbrahim, Muhammed. *es-Siyâsetü'l-maliye li-Osman b. Afvân*. Kahire: y.y., 1986.

Kehhâle, Ömer Rızâ, Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse, 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2011.

Kılıç, Ünal. *Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yedireven Yayınları, 2004.

Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.

Maverdî, Ali b. Muhammed b. Habib Ebi'l Hasan. *el-Ahkamu's-sultaniyye*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*. 1 Cilt. Beyrut: Darü'r-Risâletü'l-Alemiyye, 1430/2009.

Özkan, Mustafa. “Siyasal Sosyal Gelişmeler Karşısında Hz. Aişe'nin Duruşu Üzerine”. *Diyanet İlmî Dergi* 45/1 (Mart 2009), 56-74.

Paşa, Ahmet Cevdet. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1966.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târihu'l-ümem ve'l-mülük*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru Süveydân, 1984.

Topaloğlu, Fatih. “Hz. Ali'nin Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri”. *Hz. Ali Sempozyum Bildirileri*. ed. Rıza Savaş. 305-315. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009.

Varol, M. Bahaüddin. “Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *İstem Dergisi* 3/6 (Aralık 2005), 195-213.

Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebi Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târihu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2010.

Yiğit, İsmail. “Osman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/438-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bu çalışma, dışarıdan ve bağımsız hakemler tarafından değerlendirilmiştir.

In all processes of the article, ILSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

This study has been evaluated by external and independent reviewers.